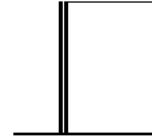

כללית יותר הקשורה אליהם: מחקר המזרחים והמזרחיות בישראל. מושא הדיון נקשר באופן עקרוני ואמפירי גם יחד למאבק חברתי, ועל כן יש להבהיר את הקשר בין המאבק למחקר. בשלבים הנוכחיים של הכתיבה המחקרית, הקשר מחקר-מאבק נראה מובן מאליו ובצדק אינו דורש הנמקה, אך במבט לאחור אפשר ללמוד שקשר זה לא רק שאינו הכרחי, אלא שהוא לא תמיד התקיים באותה מידה של ישירות כפי שאנו עדים לה בכתיבה של מזרחים ועל אודותיהם באקדמיה בשנים האחרונות.

הספרים מזרחים בישראל: עיון ביקורתי מחודש וקולות מזרחיים: לקראת שיח מזרחי חדש על החברה והתרבות הישראלית, הם פרי כנס שהתקיים בדצמבר 1999 במכון ון ליר בירושלים וכתרתו: "נקודות מבט מזרחיות על חברה ותרבות בישראל". הספר מזרחים בישראל ראה אור ב־2002 ומכונסים בו תשעה מאמרים, רובם נכתבו בידי חברי הפורום ללימודי חברה ותרבות במכון ון ליר בירושלים באותה שנה, שהיו ממארגני הכנס, בליווי דברי מבוא וסיכום שנכתבו במשותף בידי כל חברי הפורום. המאמרים אקדמיים וכתובים בלשון מדעית, כולל הערות שוליים ומבנה קפדני. לעומתו, הספר קולות מזרחיים שראה אור ב־2005, שלוש שנים לאחר צאת הספר הראשון ושש שנים לאחר הכנס, הוא תמליל של 31 ההרצאות של כל משתתפי הכנס, כולל הרצאותיהם של חברי הפורום, המובאות כאן במתכונת נוספת לזו המובאת בספרם, בתוספת תמלילי הדיונים ותגובות הקהל.

זימונם יחד לדיון של דברי הכנס שהוקלטו ושל הספר המחקרי פרי עבודת חברי הפורום מאפשר לנו להבליט את המפגש בין סוגיית מחקר המזרחים לבין מעמדה העקרוני של

מ"מזרחים בישראל" ל"קולות מזרחיים": מכיבוש ההגמוניה לשינוי רדיקלי – מאבק חברתי, שיח אינטלקטואלים וחקר הפולקלור

גלית חזן-רוקם,

ורד מדר, דני שרירא

התוכנית לפולקלור יהודי והשוואתי,
האוניברסיטה העברית בירושלים

חנן חבר, יהודה שנהב, ופנינה מוצפי-האלר (עורכים), 2002. מזרחים בישראל: עיון ביקורתי מחודש, מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, ירושלים ותל-אביב.

גיא אבוטבול, לב גרינברג, ופנינה מוצפי-האלר (עורכים), 2005. קולות מזרחיים: לקראת שיח מזרחי חדש על החברה והתרבות הישראלית, מסדה, תל-אביב.

סקירה זו מתייחסת בעת ובעונה אחת לכנס, לפרסום דבריו, לספר נוסף ולתופעה

הספרים, למשל השוני בהרכב העורכים. הכללתו של עורך-שותף סטודנט בספר ה"קולות" מפרה במקצת את ההיררכיה האקדמית. ההערה המפורשת בשער הפנימי של ספר הקולות: "מכון ון ליר בירושלים העביר למכון המפרי את הזכויות לפרסום תמליל הכנס, ואין הוא נושא בכל אחריות לנוסח הסופי המופיע בקובץ זה", מגיבה ככל הנראה על הפתח שנפרץ במתכונת הפרסום השנייה, המערערת כמו מאליה את מנגנוני הפיקוח המאפיינים מיסוד מסוגר. כך, בניגוד לספר המוקדם, ספר ה"קולות" מכיל טקסטים שבדרך כלל אינם עולים על הכתב, טקסטים המשמשים חומר גלם למאמרים דוגמת אלו המופיעים בספר ה"עיון", או לחלופין אובדים במרחב הזמן. הדבר מעורר את תשומת לבנו כחוקרי פולקלור, שכן מעשה כינוס זה דומה לא מעט למהלך מחקרי המוכר לנו היטב מפרקטיקות האיסוף של חומר פולקלורי: הקלטה, תמלול החומר וכינוסו, כולל הרפלקסיה באמצעות הדיונים בין הדוברים בחלק מן המושבים, דיונים החומקים בדרך כלל מגורלו של הטקסט הנכתב. מהלך זה עשוי לדעתנו לבטא דבר-מה עקרוני עוד יותר מן ההצהרה המשתמעת משני הפרסומים על היותו של מעמד הכנס רגע משמעותי בהיסטוריה של התפתחות הדיבור הישראלי בידי מזרחים ועל אודותיהם. העמדת שני הספרים הללו ברצף מעידה על חיפוש אחר דיבור רב קולי שאינו מאפיין את השיח הממוסד בהגמוניה האקדמית, ומשקפת מעבר לדיבור חד פעמי ב"אירוע ההיגוד" כפי שהונצח בידי מכשיר ההקלטה. אולי טמונה כאן ההבנה כי יש דבר-מה נוסף על הניסוח המהוקצע, המואר בהערות שוליים רבות ומלומדות, המוצע בספר הראשון, דבר-מה הקיים רק בכיצוע החד פעמי

הגמוניה בייצור ידע באקדמיה ובסביבותיה. אנו פונים לדיון זה מתוך עמדתנו הדיסציפלינרית כחוקרי פולקלור ישראלי, ובדברינו נדגיש את הבעייתיות של חקר הפולקלור המזרחי בישראל ונמתח ביקורת על דחייתו של התחום במחקר המזרחים. בשל קוצר היריעה לא נוכל להציג בסקירה זו ביקורת שיטתית של מחקר הפולקלור המזרחי הקיים, דבר נחוץ כשלעצמו שאנו עוסקים בו בהקשרים אחרים. העיסוק במחקר המזרחים מוביל מאליו לבירור מושג ייצוג המזרחים והמזרחיות בזירות היצירה והתקשורת. המושג "ייצוג" על שתי משמעויותיו העיקריות, הצגה ודיבור בשם, מעלה כמה מן הבעיות שאליהן נתייחס באופן ביקורתי בסקירה זו.

ההבדל בין שני הספרים ניכר כבר בכותרותיהם. שם הכנס שממנו צמחו שני הספרים – "נקודות מבט מזרחיות על חברה ותרבות בישראל" – מעוגן במושג המבט, ה-gaze, מושג המייצר מידה מסוימת של תפוצן ומידה רבה של פיקוח וריכוזיות. בכותרת הספר שראה אור תחילה נוכח המושג "עיון" (observation), ואילו בספר המאוחר יותר מוחלף המושג ל"קולות" (voices), המדגיש את עמדת הדוברים (enunciation). כך מצהיר הספר מזרחים בישראל (להלן ספר ה"עיון") על גישה מאוחדת, המתנסחת בדברי המבוא והסיכום המשותפים, ואילו הספר קולות מזרחיים (להלן ספר ה"קולות") מצהיר על פתיחות, על היעדר סמכות מרכזית מארגנת (אם כי יש להניח שעורכי הספר הובילו השראה מרכזית) ועל פתיחה "לקראת שיח מזרחי חדש" – וזאת לעומת "עיון ביקורתי מחודש", המצהיר על שורשיו בדיון אקדמי קודם.

כדאי לשים לב להבדלים נוספים בין שני

לעומת התעלמות כמעט גמורה מנישול הערבי, וזאת כדי לייצר את המקום הישראלי שבשטחו מתנהל המאבק על ההגמוניה.

מגמת ההתמקדות באובדן מתממשת גם בדחיקת חקר הפולקלור מהשיח המזרחי הקושר עצמו למאבק החברתי. כך הנרייט דהאן-כלב, בהזכירה את היעדר המחקר האקדמי על נשים מופלות, מסייגת: "אלא אם כן מפרספקטיבות פולקלוריות שהן בעיני פרובלמטיות בלשון המעטה" (שם, 124). ייתכן שדחיקה זו ננקטת באופן פרדוקסי דווקא משום שהדיסציפלינה שבה אנו עוסקים, הפולקלור, מסמנת בשיטתיות את מיטוט הגבולות בין האקדמיה לעולם היומיום, ומשום שהיא מערערת תדיר על מבנה הידע ההיררכי של האקדמיה ונמצאת בסתירה מתמדת לו. זה מסביר גם את הקושי ההיסטורי הממשי של האוניברסיטאות ליחד מקום למקצוע הפולקלור בין תחומי הידע המסורתיים יותר, כגון היסטוריה, ספרות, פילוסופיה ואפילו סוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אף שמעמדן של שתי האחרונות נתון מדי פעם לזעזועים במקומות רבים ברחבי העולם. עם זאת, ראוי לציין שבתחום מדעי היהדות עלה כוחה של הפרדיגמה המחקרית האתנוגרפית בעשורים האחרונים, עד שהיא הפכה בת תחרות של ממש לפרדיגמה השלטת באופן מסורתי, זו הפילולוגית.

הכללת השיח של חקר הפולקלור בשיח המזרחי עשויה להיות מעשה רדיקלי בהרבה מהחלפת הגמוניה אחת באחרת. חקר הפולקלור עשוי להכשיר שינוי מבני שינכח מקור חווייתי ואפיסטמולוגי אחר אל מול שיח האינטלקטואלים. על כן, אנו מציעים להעמיד את מקצוע הפולקלור ואת התופעה התרבותית

הנתון בהקשרו הביצועי. דבר-מה זה עשוי להתפנח באופן המשמעותי ביותר באמצעות הקטגוריה הפרשנית של ה"חוויה", הכובשת לה מקום מכריע בחקר מדעי הרוח והאדם על אגפיהם – היסטוריה, ספרות, חקר האמנויות, חקר הפולקלור, לימודי תרבות, תקשורת ואנתרופולוגיה. בטקסטים המובאים בספר ה"קולות", פעולות הדיבור הממשיות מבליטות את הקשר אל עולם המעשה וממילא את תרומתם של אקטיביסטים, שחלקם פועלים באקדמיה וחלקם לא, ובהם ראובן אברגיל, ויקי שירן וסמי-שלום שטרית. כך עולה אפשרות של גישור בין המתודות השואפות להגמוניה של שיח המזרחים בישראל לבין תחום מחקרנו, הפולקלור, שעל דחייתו העקבית מן השיח הזה אנו מבקשים לדון בהמשך.

נפתח את הדיון בסקירה ביקורתית קצרה של הספר מזרחים בישראל, שהוא בבחינת ניסוח מודע לעצמו של השאיפה לשנות את השיח על המזרחים במסגרת ההגמונית האקדמית הקיימת, משימה שנדמה שאפשר לומר שהושגה. כיצד נוסחה המטרה? אם לשפוט על פי התוצאה המופיעה בספר, המשימה היתה לחדור אל מנגנוני ההגמוניה ולהחליף שיח הגמוני אחד במשנהו באמצעות פעולות שונות. דוגמה לכך היא החדרת המושג "יהודים-ערבים", שנטבע לראשונה בידי שמעון בלס ועוצב מבחינה תיאורטית בידי אלה שוחט ואחר כך בידי יהודה שנהב, כאקט של ביקורת תרבות. החדרת המושג עברה בהצלחה על אף הביקורת שמתחה עליה ויקי שירן בכנס (ושהובאה בספר קולות מזרחיים, 246). אולם אחת התוצאות של מימוש שאיפת החדירה לשיח, כפי שעולה בספר ה"עיון", היא התמקדות באובדן התרבותי של המזרחי

כהסחת דעת מהמאבק, המשרתת בדיעבד את ההגמוניה. ואילו לדעתנו, דווקא היחסים שבין הפעילות האינטלקטואלית לתרבות העממית בישראל עשויים לערער על הפוליוזם הלאומני ועל הדומיננטיות של הפרויקט הניאורליברלי בישראל (פילק 2006), ולהמיר את הזרות המאפיינת חלק מהאינטלקטואלים הביקורתיים (שם, 223) בעיסוק במוכר ובאינטימי. נקודת מבט זו מתקרבת לאמור בציטוט מפי יצרן המחוגות, חואן מסטרה: "בדומה לעולמו של פסקל, המרכז נמצא בכל מקום והמעגל באף מקום" (מאואס ורוטמן 2001, 8).

ביטוי הסלידה הנלווים למקרים המועטים שבהם הפולקלור משתרבב לתוך הטקסט של מי מהכותבים מזמינים ניתוח במושגים פסיכואנליטיים כגון הדחקה או ה"מאום" (Unheimlich), שניהם מבית המלאכה של פרויד, ואולי רלוונטי עוד יותר במושג של ז'וליה קריסטבה (2005), ה"בזות". זהו היחס המתעורר כלפי מה שאינו מגודר ומוגדר היטב, כלפי מה שעובר בין התחומים ודורש הגדרה מחדש כל העת, עד שבאה מי שרואה בכך משימתה המיוחדת להגדירו לשעה כדי להעניק לו מקום ומעמד, כדי להעלותו מן הבלתי נראה והבלתי נחשב אל הנחשב והנחקר. והרי לכם דוגמאות: המזרחיות, היידיש ועוד יותר מהן הפולקלור. נראה שהכלל הקובע שמי שנמצא בשוליים וחש דחיקה מתמדת ידחיק משהו אחר, כדי לייצר את עצמו כמרכז לעומת השוליים החדשים, פועל בעוצמה מיוחדת ביחסו של השיח המזרחי לפולקלור.

כמו העוסקים בשיח המזרחי, גם העוסקים בפולקלור טרודים מאוד בהגדרה מחדש של תחום עיסוקם כל העת. בו בזמן חקר הפולקלור מוקדש לעיסוק בעניינים שהגדרתם אינה ברורה

של התרבות העממית במרכז הדיון על הידע המצטבר באקדמיה על מזרחים ובמרכז המשא ומתן שלנו עם שני הספרים, מזרחים בישראל וקולות מזרחיים. זאת לא משום שהעיסוק בפולקלור ממלא את דפי הספרים, אלא משום שהוא הנוכח-נפקד הבולט של הפרויקט כולו, ולא רק של הספרים הללו. עם זאת, חשוב לסמן בבירור את ההבדל בין ספר ה"עיון", הדוחה במפורש את האפשרות להכיל את שיח הפולקלור, לבין ספר ה"קולות", שלא רק מסתמך על מתודולוגיה אתנוגרפית בעצם מתכונתו, אלא אף כולל את סיפוריהם האישיים של כמה משתתפים ומשתתפות כחומר רלוונטי וראוי לפרסום (למשל דבריהם של ראובן אברג'יל ושל רוני סומק).

אם נבחן את אופן דחיקתו של הפולקלור בספר ה"עיון", דחיקה המאפיינת את כלל השיח האקדמי השואף להעצמה מזרחית, נראה שנוסף על התעלמות מוחלטת מופיעות גם תגובות של מבוכה גלויה לנוכח האפשרות של זיהוי בין פולקלור, אתניות בכלל ומזרחיות בפרט. נציב את המבוכה הזו כמסך פרשני לדחיקת מחקר הפולקלור משיח המזרחים באמצעו את המינוח המועיל והיפה של יהודה שנהב הן בספר ה"עיון" והן בספרו היהודים-הערבים: לאומיות, דת ואתניות (2003) — מבוכה העשויה גם להצביע על הוורסטיליות, שלא לומר על ההתפזרות, של מושג ההגמוניה עצמו. במילים אחרות, הניסיון לפצל את הפולקלור המזרחי מהפעילות האינטלקטואלית המזרחית במאבק קונטרה-הגמוני מצביע על מושג של הגמוניה שבו התרבות העממית, על ההתנגדויות הנוכחות בה, אינה "מהוברת" (articulated) בלשונם של לקלאו ומוף (2004). נהפוך הוא, נראה כי התרבות העממית נתפסת

מנקודת מבט ביקורתית זו, מהפכת השיח המוצגת בספר ה"עיון" והנובעת ממנו מתרחשת בתוך ההגמוניה עצמה. מהפכה זו כובשת מקום עבור השיח המזרחי בתוך ההגמוניה ובאמצעים הגמוניים – דבר טוב כשלעצמו. עם זאת, יש לזכור שבדרך זו מהפכות מתאבנות, מתקבעות ואף הופכות את כוחן נגד מחולליהן, או לעתים קרובות יותר – נגד אלו שאת האינטרסים שלהם הן ביקשו כביכול לקדם. כוח עבור מיד ליד, ההגמוניה מוחלפת בהגמוניה, אך השיטה, המנגנון או עקרון מבנה הידע והכוח נותרים כפי שהיו: מעגל עם מרכז ושוליים.

אנטוניו גרמשי (2004), מקור השראה משותף לפרויקט השיח המזרחי החדש והמהפכני ולפרויקט הפולקלור באקדמיה, הצביע על כך בדיונו הקצר אך המעמיק בנושא הפולקלור ובנושא האינטלקטואל האורגני. הקורא בעיון את מאמרי הספר מזרחים בישראל רואה שמושא העיון בחלק גדול מהם, אם כי לא כולם, הוא השכבה ההגמונית של החברה בישראל או של המזרחים. כך, במאמרה של אדריאנה קמפ מצוטטים אך ורק נושאי משרות, ובעודה מבקשת לדובב את קולות השוליים היא למעשה משתיקה אותם ומשמיעה רק את קולות הממסד – לוי אשכול, רענן וייץ וישראל ישעיהו. פנינה מוצפי-האלר מתייחסת אך ורק לאינטלקטואלים המזרחים, שלפי תיאורה אינם ממלאים תפקיד של אינטלקטואלים אורגניים כפי ששרטט אותם גרמשי. יהודה שנהב מתמקד בממסדי כוח, בארגון WOJAC ובכני הפלוגתא שלו מבפנים ומבחוץ, וכך גם יוסי יונה ויצחק ספורטא המנתחים את הכוח הממסדי של מערכת החינוך הישראלית המסלילה. מאמרה של עזיזה כזום מוביל את נחקרותיה,

ומתנהל בהם משא ומתן מתמיד על זהות, על קיום ועל מעמד, כגון אגדות היסטוריות וביוגרפיות, בדיחות, חידות, פתגמים, מעשיות מגיות, המגיה עצמה, ריפוי עממי, חיי היומיום ופרקטיקות תרבותיות של מחזורי החיים ומחזורי השנה על היבטיהן החזותיים, הקוגניטיביים, החווייתיים והפוליטיים. נראה, אם כן, שחקר הפולקלור עוסק באופן טבעי במזרחיות, אם כי לאו דווקא בה, אלא בכל תחום שיח העוסק באופן פעיל בליבון זהותו וכוחו.

ברצוננו להציע את התרומה שחקר הפולקלור עשוי להרים לשיח המזרחי, תרומה הנראית עתה אפשרית יותר משהיתה בעבר, לאחר אימוץ האפיסטמולוגיה האתנוגרפית של ריבוי קולות והעצמה רוחבית בלתי הגמונית העולה מן הפרויקט שבספר ה"קולות". חקר הפולקלור בימינו מציע מתודולוגיות של עבודת שדה ומחקר דיאלוגי שבהן החוקרים רואים במידענים מומחים תרבותיים שמהם הם מבקשים ללמוד. המעמד של מקור הבניית הידע מופקד באופן מודע ושיטתי מחוץ לממסד המחקרי והאקדמי, כשעבודת המחקר מתייצבת על הגשר המתווך בין הפולקלור כמנגנון תרבותי, המסרב מטבעו להבניה הגמונית ולמיסוד מסוגר, לבין האקדמיה כמוסד המבוסס על הגמוניות מוחלטות. אפשר לומר בקצרה שחקר הפולקלור יכול לגוון את העיסוק הרב של השיח המזרחי במנגנוני כוח בהשראת מישל פוקו, ולשלב בו יותר טקטיקות ואסטרטגיות של מישל דה סרטו. במילים אחרות, אימוץ חקר הפולקלור יעניק מקום בולט יותר למסלולי ההליכה (de Certeau 1984), שיחליפו את המבט הממוקד של הפנאופטיקון (Foucault 1977).

הפולקלור מעדיף בבירור את ההטרופיות כמושאי המחקר הרצויים ומוותר במודע על האוטופיה, במונחיו של פוקו (2003). זאת ועוד: חקר הפולקלור עוסק במפורש בחילון הבזוי (ראו קריסטבה 2005) ומאפשר מודל תרבותי דינמי ורפלקסיבי. הפולקלור מסתמן כאזור של שוליים רחבים במיוחד בתרבות, שאינו מונע על ידי שאיפה אל המרכז ההגמוני, בלתי יציב וחתרני מעצם הגדרתו, ונותר במשא ומתן מתמיד.

הדיון על הגישור בין שיח המזרחיות לבין השיח של חקר הפולקלור עשוי לזכות לתמיכה חזקה מהעובדה הראויה לציון, שהפולקלור לא היה חלק מארגז הכלים האינהרנטי של תרבות התחייה של התנועה הלאומית הציונית, וזאת בניגוד לרוב התנועות הלאומיות האירופיות במאה ה-19 ובראשית המאה ה-20, ואף בניגוד לחלק מהתנועות הלאומיות שצמחו מחוץ לאירופה באמצע המאה ה-20. על כן, דחיית הפולקלור בחברה הישראלית על רקע המסורת של הרדר – הקושרת בעוצמה בין פולקלור ללאומיות ולמעשה מגייסת את הפולקלור לפרויקט הלאומי – נובעת מהפעלה של רפלקס-נגדי אירופי קלאסי על המציאות "כאן ועכשיו", שהיא שונה מאוד מהמציאות האירופית הקלאסית. בניגוד לתנועות הלאומיות האירופיות (למשל באירלנד ובפינלנד), שבהן שימש הפולקלור דבק בין תת-קבוצות בתוך הלאום, בציונות היה הפולקלור אבן נגף פרטיקולריסטית שהציבה מכשולים מטרידים בפני מנגנוני ההאחדה, במיוחד בשל זיקתו החזקה ללשונות שאינן עברית (Hasan-Rokem 1998).

דוגמה לגיוס הפולקלור לשירות הפרטיקולריות אפשר למצוא בקובץ הראשון של שבט ועם

הנשים העיראקיות, לעקוף את האשכנזיות מן המערב ובכך היא חושפת את יחסיותן של הפוזיציות המזרחיות השונות בהקשרים היסטוריים, גיאוגרפיים ופוליטיים שונים, אך שוב ביחס לקבוצת האליטה. רונית מטלון וחנן חבר נוגעים במה שנתפס כשוליים: מטלון עוסקת באביה, פליקס מטלון, ובז'קלין כהנוב שנשכחה מלב, וחבר עוסק בכמה מהסופרים הרחוקים מלב הקאנון. אולם עיסוקם זה עדיין אינו מנותק מנקודת ההתייחסות הממוקמת במרכז. גם בשני המאמרים האחרונים בספר, של מאיר עמור ושל יואב פלד, העוסקים בתנועת ש"ס מזוויות שונות, אין התייחסות של ממש לקולותיהם של קהל המצביעים. אופיו התיאורטי והמתודולוגי של מאמרו של פלד נטוע בגישה ובמושגים סוציולוגיים-פוליטיים, שאינם מאפשרים להאזין לקולותיהם של הסובייקטים המזרחים העומדים במוקד דיונו. מאמרו של עמור פותח בביקורת על העמדות המאחות את הישראליות והתוקפות את הגישות המזרחיות כנוסטלגיות או כפלגניות, ודרך ביקורת על הפוליטיקה של ש"ס הוא מוביל לשאלות עקרוניות בדבר מעמדם של ערביי ישראל כ"שומרי הסף של הדמוקרטיה הישראלית" – נושא שלדעתנו טרם נידון כראוי בהקשר המזרחי. גם אצל עמור הדגש הוא על עמדות האליטה, אם כי הוא בפירוש גם חורג ממנה.

אנו מבקשים אפוא להבליט ידע מחקר אל-הגמוני באופן עקבי, שהן מושאי המחקר שלו והן השיח עליהם הם השיח החתרני של הבלתי הגמוני, כשעצם מושג ההגמוניה מעורער ומפורק כל העת. כזה הוא ידע הפולקלור, כפי שהחל לטעון גרמשי וכפי שאנו נוכחים שוב ושוב. ברמה התיאורטית, חקר

טיטואן באמצעות פרקטיקה לשונית של כינויים; פירוק מושג העלייה וקירובו למושג ההגירה בפתגמים של יהודי גיאורגיה; מחקר ביקורתי של סוגות פולקלוריות המופיעות בטקסטים קאנוניים כגון ספרות חז"ל; ולבסוף, מחקר העוסק בהדרת תיאטרון היידיש משיח התיאטרון הקאנוני בישראל וממחיש את פוריות המפגש בין הפרספקטיבה הבין-תרבותית לבין הפרספקטיבה הבין-תחומית. חקר הפולקלור מתאטר תכופות לא רק במקומות המבליטים את המפגש הבין-תרבותי, אלא אף במקומות המבליטים את הזיקה בין פרקטיקות תרבותיות שונות המסווגות לעתים כתחומי מחקר נפרדים (היסטוריה, ספרות, תיאטרון, מוזיקה, אמנות ולשון) (Wilson 1996; Bauman 1996).

השיח המזרחי והשיח של הפולקלור עשויים להיפגש באתר נוסף שנוכחותו בשיח המזרחי האקדמי מינורית למדי: הגוף האנושי הממשי. החיבור בין הגוף היוצר לבין פרקטיקות תרבותיות מילוליות, חזותיות וביצועיות עומד במרכז חקר התרבות העממית, ועל כן היחסים בין גופים לבין הדמיון על אודותם הם מוקד של משא ומתן תיאורטי מתמיד בתחום. בימינו, חקר הפולקלור אינו מסתפק באיסוף ובשימור של תוצרים תרבותיים מסורתיים, אלא מדגיש את ביצועם בגוף. הוא בוחן את המסורת בתהליכי הטראנספורמציה שלה ואינו מתעלם מהיבטים של ניכוס, ניצול ומסחור האורבים לה. עם זאת, מחקרה של התרבות העממית מאיר במקרים רבים את ההיבטים החתרניים הטמונים בה. פעולות הדיבור הספציפיות והפרקטיקות הפרטניות מייצרות התנגדות מתמדת לקיבוע ממוסגר של יחסי כוח. בפולקלור מתבצע גישור בין מסורת לעכשווי, שמצד אחד אינו מייצר את חרדת

מ-1954, בהוצאת ההנהלה הישראלית של הפדרציה הספרדית העולמית, שיוחד ל"בעיות מזוג הגלויות". לצד ההצבעה על ההגמוניה האשכנזית המקפחת והמפלה (אלישר 1954, 12) ולצד הדיון בבעיות הכלכליות של היהדות הספרדית/המזרחית, מופיע מאמרו של ברוך עוזיאל (1954), "למען הפולקלור של היהודים הספרדים". אם הדומיננטה המרכזית של שבט ועם היתה זו הספרדית (במקרה של עוזיאל, הספרדים של סלונקי), הרי שהיא נתחלפה בשיח הנסקר כאן בדומיננטות אחרות, ובמיוחד בזו העיראקית (חזן-רוקם 2004). בשני המקרים מדובר בניסיון לייצג באופן מיטונימי את המזרחים באמצעות מקרה עדתי "מייצג". נראה אפוא שהעיסוק בפולקלור, שנדחה בעבר בידי תפיסת כור ההיתוך, נדחה כיום בידי מבקריה. בחינה ביקורתית של התרבות העממית עשויה להתמודד בהצלחה עם חרדות אלו ולפרק את המהותנות הכרוכה בהן.

הערך הטמון בהמשך פיתוח השיח על המזרחים, כאשר חקר הפולקלור משמש להבנה, לניתוח ולביקורת, עולה מרשימה חלקית של מחקרים עכשוויים בפולקלור: ההיסטוריה הביקורתית של המקצוע עצמו במסגרת הבניית התרבות הציונית, אֶתָה, מולה ונגדה; חקר שמות היישובים הערביים והסיפורים על היווצרותם כייצור של מרחב גיאוגרפי אלטרנטיבי; חקר השינוי במעשייה העממית הפלסטינית בתנאים של מודרניות וישראליות; ביקורת הדימוי התרבותי הישראלי של התימני ובעיקר של התימנייה; חקר חתרנות נשית בהקשר מסורתי ובחינת מקומו של מופע הגוף הנשי התימני בביצוע סוגות של שירת נשים; מחקר של סוגת ההגחכה העצמית והביקורת העצמית של קהילת

הישראלית של הפדרציה הספרדית העולמית, ירושלים.

גרמשי, אנטוניו, 2004. על ההגמוניה: מבחר מתוך "מחברות הכלא", תרגם אלון אלטרס, רסלינג, תל-אביב.

חזן-רוקם, גלית, 2004. "האם מאחורי כל גילוי מסתתרת הכחשה חדשה: על היהודים-הערבים: לאומיות, דת ואתניות", הארץ: ספרים, אפריל 2004.

לקלאו, ארנסטו, ושנטל מוף, 2004. הגמוניה ואסטרטגיה סוציאליסטית: לקראת פוליטיקה דמוקרטית רדיקלית, תרגמה עידית שורר, רסלינג, תל-אביב.

מאואס, לאה, ודייגו רוטמן, 2001. הערת שוליים 1, <http://www.no-org.net/issues>.

עוזיאל, ברוך, 1954. "למען הפולקלור של היהודים הספרדים", שבט ועם: קובץ לבעיות מזוג גלויות, ההנהלה הישראלית של הפדרציה הספרדית העולמית, ירושלים.

פוקו, מישל, 2003. הטרוטופיה, תרגמה אריאלה אזולאי, רסלינג, תל-אביב.

פילק, דני, 2006. פופוליוז והגמוניה בישראל, רסלינג, תל-אביב.

קריסטבה, ז'וליה, 2005. כוחות האימה: מסה על הבזות, תרגם נועם ברוך, רסלינג, תל-אביב.

שנהב, יהודה, 2003. היהודים-הערבים: לאומיות, דת ואתניות, עם עובד, תל-אביב.

Bauman, Richard, 1996. "Folklore as Transdisciplinary Dialogue," *Journal of Folklore Research* 33 (1): 15–20.

de Certeau, Michel, 1984. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: California University Press.

Foucault, Michel, 1977. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Pantheon Books.

Hasan-Rokem, Galit, 1998. "The Birth of Scholarship out of the Spirit of Oral Tradition," *Fabula* 39: 277–290.

Wilson, William, 1996. "Building Bridges: Folklore in the Academy," *Journal of Folklore Research* 33 (1): 7–14. ■

הניתוק מן הזהות (שבוטאה בכנס בדבריו של מאיר בוזגלו), ומצד אחר מציב אותה בדינמיות המונעת היקבעות של תיוג כלשהו. למשל: בחקר פתגמים של נשים יהודיות מדרום טוניסיה נחשף קיומם המשולב והמשותף של פתגמים מוסלמיים באופן הממלא את השאלה בדבר קיומה של הקטגוריה "יהודי-ערבי" בתוכן תרבותי גמיש. במצבים של שינוי תרבותי קיצוני, הגירה למשל, הפולקלור ממקם את ההמשכיות בגופי המבצעות והמבצעים. את הדין החשוב בזהויות ממוקפות, הנוטה לעתים להיעצר במקף, אנו מציעים לא רק להניע אל עבר שני צדדיו (כהצעתו של אמנון רוז-קרקוצקין בכנס), אלא אף לפתוח לאפשרויות הפירוק והתנועה של כל אחד מן המרכיבים, אפשרויות המתממשות בפרספקטיבה הפולקלורית. התייצבותם של לפחות שני יחידים — החוקרת והנחקר — בכל כינון של מחקר פולקלורי מייצרת הקשבה, דו-שיח ופוטנציאל של השתנות, המפקיעים את זהויות שניהם מכל אפשרות של יציבות, וכך כל אחד מהם זוכה להעצמה שברפלקסיה. הקירות בין האקדמיה לסביבותיה נפרצים בהכרח כשהמבנה הבלתי הגמוני של הידע והיעדר מרכז המקבע קאנון, המאפיינים את הפולקלור, מקרינים במידה רבה גם על מחקרו. ידע ומאבק מתחברים באופן המאפשר לא רק את עמידתו הזקופה של עץ האלון, במשל מפי אביו של ראובן אברג'יל, אלא אף את חיותו ירוקת הער של הדשא.

ביבליוגרפיה

אלישר, אליהו, 1954. "לאור העובדות והנסיון", שבט ועם: קובץ לבעיות מזוג גלויות, ההנהלה